

Dr. sc. Naida Osmanbegović

## MIGRACIJE: MAPIRANJE NOVIH KNJIŽEVNIH TERITORIJA

### Sažetak

Ljudi su migrirali stoljećima iz različitih pobuda, prije svega vođeni idejom o blagostanju i sreći. Migracija je privlačna zato što distribuirala stanje bez kontinuiteta, čak iako nije fenomen modernog doba. Postoji li sretna književna migracija? Svakako da pitanje što ga postavljamo nije novo, a odgovori na njega su podijeljeni. Kao što pokazuju mnogi primjeri (Aleksandar Hemon ili Semezdin Mehmedinović) migracije i jezici izvan matičnog tla često proizvode „plodnije“ autore koji djeluju kao „figure spajanja“ među kulturama.

**Ključne riječi:** migracija, identitet, književnost, poezija

### Književnost migracija, emigracija, egzila i izbjeglištva

U posljednjih nekoliko godina u kritičkoj i teorijskoj literaturi prisutna je sintagma "emigrantska književnost". Ovaj termin označava književnost koji pišu autori koji su napustili matičnu zemlju i nastavili stvaranje u zemlji u kojoj su se nastanili. Svakako trebamo razlikovati termine emigracije i migracije, budući da emigracija podrazumijeva trajnu relokaciju, dok migracija može označavati (i) privremen boravak u stranoj zemlji i kulturi. Kada se govori o „bosanskohercegovačkoj emigrantskoj književnosti“ ili kako se vrlo često naziva i „književnost bosanskohercegovačke dijasporae“ uvidjet ćemo da je riječ o neispitanom i zapostavljenom dijelu bosanskohercegovačke književnosti u kontekstu bosanskohercegovačke povijesti književnosti, te je jedan od ciljeva ovoga rada ukazati na njezin značaj i pozicioniranje unutar bosanskohercegovačke književnosti, ali i detektovanje problema njenog usustavljivanja u pripadajući korpus (a koji za razliku od kanona obuhvata sva književna djela). Predstavljanje "književnosti u egzilu, progonstvu i emigraciji" kao aktualnog "problema", dato je u *Sarajevskim sveskama* (*Sarajevske sveske*, broj 45-46, 2014), no obuhvatnijih i(li) velikih studija o bosanskohercegovačkoj emigrantskoj književnosti čini se da nema. Zašto je to tako i zašto ne postoje studioznija istraživanja o tome može biti sadržano u tome da su pitanja emigracije, migracije i egzila i u svjetskoj književnosti ipak nov fenomen, ali i u tome da starije generacije teoretičara nisu pokazivale zanimanje za ovu književnost. Neki od istaknutih bosanskohercegovačkih autora čija djela opisuje sintagma "emigrantska književnost" jesu Aleksandar Hemon (SAD), Semezdin Mehmedinović (SAD), Saša Skenderija (Češka), Milorad Pejić (Švedska), Ismet Prčić (SAD), Adin Ljuca (Češka), Miljenko Jergović (Hrvatska), Sabit Milinkić (Australija), Saša Stanišić (Njemačka) i drugi. Mnogi od ovih autora ne pišu na bosanskom jeziku, nego na jeziku zemlje u kojoj su se nastanili, opirući se podjelama prema nacionalnim književnostima i jezicima, pa prema tome moguće je samo govoriti o njihovoj višepripadnosti. Emigrantska književnost, kao i ukupna emigrantska literatura, kako prepoznaje i Boris Škvorc razvija se kao autonoman korpus, a što će odnos prema matičnom korpusu onda nužno odrediti kao nesustavan i asinhronijski (Škvorc 2005). Dvadeseto i dvadeset prvo stoljeće jesu stoljeća globalnih migracija po kojima se upravo razlikuju od predhodnih desetljeća, iako su migracije u nizu smislova oblikovale povijest i prije modernog doba, te tako i tekstove

mnogih bosanskohercegovačkih autora i autorica možemo ubrojiti u iseljenički tip teksta. S druge strane raspad velikih kolonijalnih carstava nakon Drugog svjetskog rata umanjio je politički i intelektualni utjecaj Evrope na ono što se nazivalo „zaostalim krajevima svijeta“. No, tada će ne-evropske nacije i tradicije privući još veću pažnju projektu što ga možemo nazvati „svjetskom emancipacijom“. Svršetak stoljeća kako prepoznaje i Homi Baba obilježava momenat u kome se „prostor i vreme ukrštaju da bi prozveli složene figure razlike i identiteta, prošlosti i sadašnjosti, unutrašnjosti i spoljašnjosti, uključivanja i isključivanja“ (Baba 2004: 18). Migracije svake vrste u tom smislu su, čini se, povezane sa ovim projektom, ali i sa nacionalizmom. Ako pretpostavimo da se nacionalizam ostvaruje kao mogućnost pripadanja nekom mjestu, naslijeđu ili narodu, zagovarajući zajednicu, jezika, kulture, običaja i sl. - takav dakle koncept a priori je suprotstavljen svemu što dolazi izvana označivši ga kao „autsajdersko“. Taj prostor izvan granice među nama i autsajderima postaje prostor nepripadanja, opasni nomadski teritorij kojim lutaju prognane i raseljene skupine ljudi. Stihovi u kojima "prostori nepripadanja" ulaze u "prostore teksta" prate i poeziju Milorada Pejića: "Oni koje znam ostarjeli su, raseljeni prijatelji. \ Rda snijeg u Švedskoj, sa druge strane globusa \ sitne elektronske poruke: ili jest požar il' nije \ požar. Nijedna vijest nije vijest, sve su već čuli \ moji umorni prijatelji." (Pejić, 2013). Prema riječima Homi Babe nužna je potreba „da se misliš one strane narativa o izvornim i inicijalnim subjektivitetima, i da se usredsredi na one momente ili procese koji se proizvode u artikulisanju kulturnih razlika“ (Baba 2004: 19), gdje upravo „između prostori“ kroz strategije razrade sopstva omogućavaju začinjanje novih znakova identiteta. Prema tome, migracija je privlačna zato što distribuira stanje bez kontinuiteta. U javnosti se termini izbjeglice i migranata često pojavljuju kao sinonimi, iako termin migrant podrazumijeva izbor da se napusti zemlja državljanstva s ciljem da se poboljša kvalitet života, dok se izbjeglicom, prema Konvenciji ujedinjenih nacija o statusu izbjeglica iz 1951. godine, smatra svaka osoba koja se ne nalazi u svojoj matičnoj zemlji iz straha od progona zbog svoje, rase, vjere, nacionalnosti. Kako u svom istraživačkom radu *Interpretacijski okviri: kontekstualizacija 'problema' izbjeglica* primjećuje Amela Delić (Delić 2016) i u bh. medijskoj prezentaciji izbjeglica uočavaju se dihitomni frejmovi, dakle izbjeglice se predstavljaju pozitivno (kao oni kojima treba naša podrška i pomoć) i negativno (kao grupe koje predstavljaju prijetnju za nas, ali i za Evropu i svijet). Upravo će tretman izbjeglica kao mase koju treba kontrolisati doprinijeti depersonalizaciji izbjeglica, što onda nužno vodi ksenofobiji i netoleranciji. U tekstu *Budućnost egzila* Aleksandar Hemon govoreći o Nabokovom kaže kako "svaki gubitak otvara polje novih mogućnosti" (Hemon 2014: 12), na izvijestan način aludirajući na to da je izmještenost (ipak?) premostiva ili podnošljiva.

### **Postoji li sretna književna migracija?**

Šta je to što je bolje, šta je to što čovjek traži – vrlo je kompleksno pitanje, i otvoreno još u 2. stoljeću prije nove ere, na primjer, u *Epu o Gilgamešu*. No, suprotno tome na pitanje „odakle stižu vijesti o boljem životu i, dakako, boljim ljudima, koji su u svakom smislu iznad ovoga što postoji u BiH“ – možemo pokušati dati odgovor. Najkraći odgovor – ne od nacionalnog „mi“. Migranti su često okupljeni u udruženjima ili kulturnim centrima u kojima nastoje ne zaboraviti svoj jezik, tradiciju i kulturu, ali i uspostaviti dijalog sa udruženjima drugih doseljeničkih zajednica. No, često je temeljni motiv takvog okupljanja detektovanje patnje - za domovinom, za porodicom i prijateljima, za zavičajem i dr., te u tom smislu poetika

bosanskohercegovačke emigrantske književnosti često je oblikovana motivima čežnje za domovinom i nostalgija za povratkom. Pisanjem se migrant ne udaljava od patnje, ali na taj način joj daje smisao koji će mu pomoći da prihvati različite gubitke. Zahvaljujući digitalnoj tehnologiji i „iseljeničkim“ publikacijama migranti pružaju nepregledan uvid u patnju koju osjećaju (na primjer kroz socijalne stranice ili publikacije koje objavljuju u svojim zajednicama), no ta patnja čini se ima jednu svrhu, a to je razdvajanje onih koji pate (u tuđinstvu) i onih koji su „sigurni“ (u domovini). U tom pogledu Kalogjera smatra da se emigrantska književnost može podijeliti na egzilnu, etničku i globalnu (Kalogjera 2003). Iseljeničke publikacije predstavljaju pokušaje iseljenika da se izraze književno (pisanom riječju), od kojih su se neki održali dugi niz godina (kao *Duh Bosne* 2006-2018, Wittenberg University, Department of Sociology, Ohio, USA), ali to su ipak izdanja praktične naravi (razne upute doseljenicima o tome na koji način se integrirati u novu zajednicu), pa ipak se u njima mogu pronaći (makar naivni) prozni i poetski tekstovi migranata. Pitanja da li postoji sretna književna migracija ili uspješan umjetnički egzil nisu nova, ali u mnogo slučajeva pokazuju da migracija u stvaralačkom smislu može biti produktivna i mjestom gdje se autori uspostavljaju, prije svega, kao „figure povezivanja“ kultura. Autori ne mogu u potpunosti umaći sjenkama nostalgije koja ih prati, ali ona riječima Saše Skenderije postaje podnošljivija: "Ožiljci polako iščezavaju\Pod naslagama sala" (Skenderija, 2009). Jedan od (teških) zadataka koji pisci u emigraciji sebi postavljaju (ali često ipak ne sami sebi, budući da se od pisaca prešutno traži da predstavljaju svoju naciju i govore u njeno ime) jeste (o)pisati patnje svog naroda i dovesti je u odnos sa drugim patnjama, a kroz jačanje kolektivnog pamćenja, reafirmaciji kontinuiteta njegovog prisustva, itd. U tom smislu rašireno je vjerovanje da naročito poezija ima važnu (pozitivnu) ulogu u animiranju suosjećanja, empatije i razumijevanja između različitih pripadnika migrantskih zajednica. Tako je najzastupljenija vrsta u emigraciji upravo pjesma. Česta su i dvojezična pjesnička izdanja (npr. knjiga Nihada Nine Ćatića *Ljudi beznada\ Mensen van de Wanhoop*, Eindhoven 2007., i koja je doživjela čak tri izdanja), koja kao takva nastoje precipirati obje kulture – matičnu i doseljeničku, no takav način pisanja suočava nas i sa mogućnostima koegzistencije različitog i uspostavljanja komunikacije sa drugim i drugačijim. Kada pisci napuste svoju matičnu zemlju sve što do tada podrazumijevaju riječi jezik, domovina, porodica, individualno i kolektivno pamćenje – sve se to relativizira. Pisci se nađu u ulozi drugog ili drugosti, te teme migracija, identiteta ili „nomadizma“ postanu „opsijedajuće“, a iskustvo migracije ili egzila obilježava autore i autorice postajući neizbježan dio njihovog stvaranja. Tragičnost odnosa između pisca u emigraciji i zajednice u kojoj obitava česta je tema ove književnosti. Tako Adin Ljuca u pjesmi *Bibliotekarski posao* kaže "Ko ne pristaje da piše laži – odlazi" (Ljuca 2015: 13), gdje postaje jasno da su pisci u bikulturalnosti prinudeni na kompromise, a iz čega upravo i proizilaze mnogi problemi. U posljednjih nekoliko desetljeća termin „emigrantska literatura“ označavao je tekstove pisaca u emigraciji, no termin migrantska književnost podrazumjeva da se svaki pisac izmješten iz svoje matične zemlje, pa tim slijedom (i) književnosti, prvenstveno bavi temom migracija, odnosno migrantskom isustvu i procesima integracija pripada primarna uloga. U tom smislu tema „migracija“ postaje ograničavajuća. S druge strane termin „književnost o migracijama“ je grana književnosti koja se isključivo bavi migracijskim temama, i ona kao takva dopušta autorima koji ne nose primarno migrantsko iskustvo da svojim radovima doprinesu razvoju ovog žanra. „Književnost o migracijama“ nije ograničena samo na jednu vrstu migracija, već je otvorena da predstavi

migraciju u bilo kojem obliku. Na ovaj način „književnost o migracijama“ će proširiti polje migrantske književnosti, ali istovremeno će fokus biti ne samo na biografiji i porijeklu autora, nego na književnim vrijednostima narativnih i temstakih perspektiva. No, veliki dio ove knjiženosti ipak vrlo često ostaje u domenima autobiografske i dokumentarne literature, i posmatra ih se kao korisne informativne kulturne dokumente, čime se udaljavaju od književno-kritičke valorizacije.

### **Dupla uloga emigrantske književnosti**

Danas se često književnost koja nastaje u migraciji naziva „novom svjetskom literaturom“, čime se otvaraju pitanja koja se, prije svega, bave imenovanjem ovog žanra. Prema Sandri Vlasti „književnost o migracijama“ može se smatrati žanrom, a s obzirom na to da sadrži dosljedne teme i motive, čak i na različitim jezicima i književnim tradicijama, a to su „identitet i identitet povezan sa pripadnošću upoređivanje 'nove domovine' sa 'starom', generacijske razlike unutar porodica, stare i nove tradicije, kao i alternativne povijesti nacije“ (Vlasta 2015: 51). Nekada se stvaranje u migraciji, izbjeglištvu ili egzilu nazivalo „gastarbajterskim“, „književnošću dijaspor“, „književnošću imigranata“, ali svodivost literature doma ne-doma na termin „nova svjetska literatura“ podrazumijeva i pomak ove literature sa socioloških ili etničkih tema porijekla autora u migraciji na pitanja položaja ove književnosti u jasno izdiferenciranoj nacionalnoj književnosti, zatim se dovodi u pitanje pripadnost migracijske literature bilo kojoj kulturi ili nacionalnoj književnosti, i naravno njena recepcija i smještanje u nacionalnu književnost. Za razliku od egzilatske književnosti migracijska književnost orijentirana je prije svega na kulturu i društvo nove zemlje, kao i mogućnosti doprinosa istoj, dok je istovremeno usmjerena i na matičnu kulturu. Upravo ova „dupla uloga“ ove književnosti omogućava joj funkciju „duplog posrednika“. Nauka se počinje interesovati za ovu književnost promjenom paradigme što ju je donijela postkolonijalna kritika, a čije je najvažnije obilježje inkorporirano u sintagmu „maternjeg jezika“ kao esencijalnog sredstva svakog ljudskog bića. Koncept Evropske unije bit će sadržana u „omekšavanju“ ove paradigme, budući da se sporazumijevanje između ljudi unutar ovog koncepta ne vodi uvijek i isključivo na dominantnom engleskom jeziku. No, u slučaju mnogih autora dolazi do kolizije sa okolišem koji nastanjuju, dakle mnogi autori budući da počinju pisati na novom jeziku, odvajaju se od svoje etničke grupe, i nerijetko ocrnjujući vlastitu naciju. Otuda se razvija i novi termin – „nepripadnost“ ili prirodnije "višeprispadnost". No, jezici su uvijek nacionalni – bosanski, francuski, njemački, arapski, itd. – i kao takvi svakom autoru, koji iole drži do svoga teksta, jezik ne ulijeva samo komfor familijarnosti, nego i naglasak koji će kao takav biti isključivo i samo njegov osobni. Za kraj ostaje kazati kako „književnost o migracijama“ podstiče i književne studije da ispituju (i) „globalno ispisivanje knjiga, pored njihove klasifikacije, dizajna, publikacije, prevođenja, antologiziranje i njihovu višestruku geografsku recepciju“ (Walkowitz 2006: 528), odnosno utvrditi mjesto onog dijela bosanskohercegovačke književnosti zahvaćene globalnim strujanjima. Prema tome, „bosanskohercegovačku književnost o migracijama“ nije baš moguće čitati unutar samo jedne književne tradicije, budući da se ovaj žanr (čak) više nego „migrantska književnost“ ne može klasificirati „prema naciji“ nego ona otvara mogućnost pisanja i čitanja izvan nacije, istovremeno ukazujući na potencijal koji omogućava takav pristup.

## Literatura

1. Baba, Homi (2004) *Smeštanje kulture*, Beograd: Beogradski krug
2. Vlasta, Sandra (2015) *Contemporary Migration Literature in German and English: A Comparative Study*. Brill, Leiden.
3. Walkowitz, Rebecca (2006) ed. *Immigrant Fictions*. University of Wisconsin Press, Wisconsin.
4. Škvorc, Boris (2005.) *Australski Hrvati: Mitovi i stvarnost*. Rasprave i eseji o hrvatskoj emigrantskoj književnosti, egzilantima i imaginarnoj Hrvatskoj. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.
5. *DHS, Društvene i humanističke studije* (2016), Časopis filozofskog fakulteta u Tuzli, Broj 1, Tuzla.
6. Sarajevske sveske (2014), Broj 45-46, Media Centar, Sarajevo.
7. Ljuca, Adin (2014), *Stalaktit*, CKO, Tešanj, 2014.
8. Kalogjera, Branka (2003), *Pisci između dviju domovina*, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka.
9. [www.makdizdar.ba](http://www.makdizdar.ba), pristup 25. 02. 2018. (Dvije pjesme Milorada Pejića)
10. *Diwan*, časopis za kulturu (2009), Vol 27-28, Gradačac.

## MIGRATION: MAPPING NEW LITERARY TERRITORIES

### Abstract

People have migrated for centuries for various reasons, primarily guided by the idea of prosperity and happiness. Migration is attractive because it distributes a state without continuity, even if it is not phenomenon of modern times. Is there a happy literary migration? Certainly the question we are asking is not new, and the answers to it have been divided. As many examples show (Aleksandar Hemon or Semezdin Mehmedinović), migration and languages outside the motherland often produce "more fruitful" authors, who acts as "figures of merging" among cultures.

**Key words:** migration, identity, literature, poetry